

Zoya Baran

Ivan Franko National University of Lviv
e-mail address: zoja_baran@ukr.net

Bogdana Sypko

Ivan Franko National University of Lviv
e-mail address: bogdanasytko@gmail.com

АГРАРНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ В ОЦІНЦІ ФРАНЦІШКА БУЯКА

Анотація

Засновник наукової школи з дослідження економічної історії, прихильник концепції аграризму, ідеології солідаризму Ф. Буяк мав власне бачення вирішення земельного питання в Польщі, яке тісно пов'язував з економічним розвитком країни та підвищенням освітнього, культурного та політичного рівня селянської верстви. Він виступив проти революційного розв'язання аграрного питання, наполягаючи на правових підставах проведення реформи в інтересах народу та держави (пропонував встановити верхню межу земельної власності в 500 га); висловився за повну компенсацію втраченого власникам (критикував урядову схему сплати за парцельовану землю у законі 1920 р.) та не бачив можливості для наділення землею усіх бажаючих, противник її безкоштовного розподілу та надмірного роздроблення. Основою сільського господарства Ф. Буяк вважав селянські фермерські господарства розміром у 10–20 га, що вигідніше з економічної точки зору. Попереджав, що політика осадництва на східних теренах може стати причиною конфронтації та загалом суперечить міжнародним постановам. Позитивно оцінюючи новий закон 1925 р. у напрямку усунення вад попереднього (відшкодування мали відбуватися за ринковими цінами; чітко визначені категорії осіб, котрі мали право на отримання землі;

піднята верхня межа для новостворених господарств до 20 га на східних територіях та до 36 га в Поморському воєводстві та гірських районах тощо), учений виявив чимало нових упущень і запропонував шляхи їх усунення. Загалом аграрна реформа не вирішила проблеми аграрного перенаселення на власне польських територіях.

Ключові слова: Ф. Буяк, аграрна реформа, осадництво, Польща

Класифікація JEL: P140, Q150

Дослідник економічної та соціальної історії Польщі, основоположник наукової школи з дослідження економічної історії (у 1905 р. в Ягеллонському університеті захистив роботу з економічної історії на тему: «Дослідження осадництва Малопольщі»). Францішек Буяк (1875–1953) народився у селянській родині Малопольщі, де особливо гостро відчувалося аграрне перенаселення та роздроблення селянських господарств, що в подальшому вплинуло на формування його поглядів стосовно вирішення аграрних проблем¹. Викладав у Кракові, де в 1909 р. заснував першу профільну кафедру², згодом у Варшаві, де також займав посаду міністра сільського господарства в першому уряді В. Грабського (червень–липень 1920 р.). З 1920/21 н.р. розпочав викладацьку роботу у Львівському університеті (очолював кафедру соціально-економічної історії до 1939 р.), читаючи понад 20 курсів з історії суспільно-економічних відносин Польщі IX–XX ст.³

Зародження та розвиток наукового напрямку «суспільна та економічна історія» в Польщі більшість дослідників пов'язує саме з іменем Ф. Буяка та його учнів⁴. Його наукова школа відома на теренах Польщі та далеко за її межами. Створений під керівництвом Ф. Буяка Інститут суспільної та економічної історії став потужним осередком наукових досліджень. Так, наприклад, у 1939 р. чисельність студентів та наукових працівників інституту сягнула 50 осіб (з них

¹ Ф. Буяк вважав радше винятком наявність селянських господарств досить значних розмірів. За приклад він наводив с. Жмйонца Лімановського повіту (Див.: F. Bujak, *Przedmowa* [do:] *Żnięca. Więść powiatu limanowskiego* (1903), w: F. Bujak, *Wybór pism*, tom I, *Nauka, społeczeństwo, historia*. Przedmowa, rozprawa *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, *życiorys naukowy i bibliografia prac Franciszka Bujaka*, H. Madurowicz-Urbańska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 552).

² J. Rutkowski, *Les centres d'études d'histoire économique en Pologne*, *Annales* 1932, № 13, p. 59.

³ П. Юрейко, *Львівська наукова школа суспільно-економічної історії (1921–1939 рр.)*, Вісник Львівського університету, Серія історична, Львів 2019, Спецвипуск, с. 465–466.

⁴ W. Puliński, *Franciszek Bujak jako agrarysta*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 3, s. 141–150; H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, w: F. Bujak, *Wybór pism*, tom I, *Nauka, społeczeństwo, historia*. Przedmowa, rozprawa *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, *życiorys naukowy i bibliografia prac Franciszka Bujaka*, H. Madurowicz-Urbańska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa 1976, s. 32).

наукових працівників – 17)⁵. Політично він був пов'язаний з правими колами в польському суспільстві, став ідеологом Польського Стронництва Людового «П'яст»⁶. Тому, враховуючи історико-економічні знання, громадсько-політичну активність Ф. Буяка, цікавими є його судження щодо перспектив аграрного розвитку Польщі та реформаторської діяльності уряду з вирішення одного з найважливіших питань – земельного, з особливим наголосом на особливостях ситуації в східних теренах краю.

Аграрний розвиток Польщі: візія Ф. Буяка

У своїх численних публікаціях⁷ Ф. Буяк, прихильник концепції аграризму, наголошував на двох сторонах аграрного питання: суспільно-політичній (а в ній і цивілізаційній) та економічній. Виходячи з переконання, що в минулому та майбутньому Польща – аграрна країна⁸, вчений наголошував на здатності селянства вже зламу XIX–XX ст. відігравати значну політичну роль у житті суспільства, для чого необхідно підвищувати рівень його освіченості. Саме селянство, на думку Ф. Буяка, становить основу обороноздатності країни, той резерв з якого черпатиме сили весь польський народ. З економічної точки зору сільське господарство є основою існування народу, сприяє розвитку торгівлі та промисловості⁹.

Ф. Буяк вважав найкращою моделлю суспільної організації солідаризм, проголошуючи первинним та визначальним фактором життя суспільства солідарність його членів. Ідеологія солідаризму обґрунтовувала необхідність державного регулювання, прийняття соціально зорієнтованих законів, принцип добровільності об'єднань.

⁵ П. Юрейко, *Львівська наукова школа суспільно-економічної історії (1921–1939 рр.)*, с. 463.

⁶ У програмі 1919 р. ПСЛ «П'яст» задекларовано аграрну реформу з відшкодуванням, створення великих селянських господарств. Також підкреслювалася роль освіти та участі селянства в суспільному житті (Див.: *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast*, w: *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, wybór i opracowanie E. Orlof, A. Pasternak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1993, s. 213–217).

⁷ A. Walawender, *Bibliografia prac profesora dr. Franciszka Bujaka*, w: *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszce Bujakowi*, red. F. Bujak, J. Rutkowski, Lwów 1931, s. I–XXXVIII.

⁸ У міжвоєнній Польщі сільське господарство залишалося основою національної економіки, адже за даними 1931 р. на загальну кількість населення в 32,3 млн у селах проживало понад 23,2 млн осіб або понад 71% (*Mały Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa 1939, s. 11, tabela 4).

⁹ Artykuł programowy miesięcznika „Wieś i Państwo” 1938, nr 1, Lwów, w: *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, tom 3, 1931–1939, zebrali i opracowali J. Borkowski i J. Kowal, Ludowa Spółdzielna Wydawnicza, Warszawa 1966, s. 362–365.

Особливо актуальними його ідеї стали після здобуття польської незалежності. Задовго до ухвалення закону про аграрну реформу Ф. Буяк 1918 р. опублікував окремих виданням свої роздуми, які раніше він виклав на сторінках пресового органу Польського Стронніцтва Людового «П'яст»¹⁰. Працю вчений назвав аналогічно – «Про поділ землі» і присвятив її батькові, зазначивши, що він був взірцевим селянином, «який успадкував морг поля, а залишив дітям 180 моргів»¹¹. У зв'язку з тогочасними подіями та актуалізацією вимог наділення селян землею Ф. Буяк, проаналізувавши рішення російської влади (меншовиків та більшовиків) та української Центральної Ради з аграрного питання 1917 р., спробував відповісти і собі на виклики часу. Передусім його зацікавило питання, чи можна порівну розділити землю, і чи такий поділ буде справедливий та ефективний¹². Учений пояснював, що таке прагнення базується на твердженні, що люди від народження рівні¹³. Однак, Ф. Буяк наголосив, що немає навіть і двох однакових людей, оскільки вони завжди відрізнятимуться між собою за багатьма критеріями¹⁴. Він спробував окреслити методи рівного поділу землі й зупинився на трьох, до яких також мав критичні зауваги. Перший – одноразове наділення землею на вічні часи усім діяльним особам та їх нащадкам; другий – надання землі у вічне утримання; третій – проведення періодичних поділів. Однак, за умови обрання двох перших, у будь-якому разі постане проблема перерозподілу землі через зростання чисельності населення, яке буде відмінним у різних частинах країни. Постане також проблема поділу землі між спадкоємцями¹⁵. Періодичний поділ землі вимагатиме значних труднощів та матеріальних затрат. Виникає ще низка запитань, а саме наділення землею незаміжніх жінок, які мають на неї право (вважав, що заміжніх можна до уваги не брати)¹⁶, а також нездатних до ведення сільського господарства, бо, в такому разі, на думку вченого, «земля буде «марнуватися» і не приносить прибутків»¹⁷. Отже, на думку Ф. Буяка, неможливо при поділі землі застосувати принцип рівності.

Учений підкреслював, що невдала аграрна політика може привести до економічної руїни та загалом суспільної й політичної дезорганізації держави. За

¹⁰ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa i in. 1921, s. 9.

¹¹ F. Bujak, *O podziale ziemi*, wydanie drugie, Nakładem redakcji „Piasta”, Kraków 1918, s. 3.

¹² Ibidem, s. 7.

¹³ Ibidem, s. 20.

¹⁴ Ibidem, s. 21.

¹⁵ Ibidem, s. 24–26.

¹⁶ Ibidem, s. 28.

¹⁷ Ibidem, s. 29.

приклад він наводив більшовицьку Росію, де запропонована програма вирішення аграрного питання, на думку вченого, відкинула Росію до часів Івана Грозного, а свобода, власність і добробут зникли в умовах диктатури¹⁸. Цю тезу вчений висловив вже 1920 р., базуючись на російському досвіді. Саме зважаючи на нього, Ф. Буяк категорично виступав проти революційного розв'язання аграрного питання. Він наголошував на правових підставах проведення аграрної реформи, вважаючи, що суспільство змушене буде дотримуватися «букви закону», отже, саме закон стане чинником, який заспокоїть суспільство. При цьому, вчений підкреслював, що реформа має бути проведена в інтересах народу і держави, а не окремих політичних сил¹⁹. Ф. Буяк виступав проти конфіскацій землі, але водночас не бачив підстав для безкоштовного наділення землею селян, не розуміючи чому держава повинна викуповувати землю, яка перейде в індивідуальне користування²⁰. Це несправедливо передусім і «стосовно тих, які в поті чола здобували собі землю за великі гроші»²¹. Вчений вважав, що землю не можуть отримати усі бажаючі, навіть якщо мають для цього всі підстави, бо її просто не вистарчить, а надмірне роздроблення землі – економічно не вигідне²². З одного боку, поділ землі зменшив би бідність на селі, але з іншого, суттєво знизив сільськогосподарську товарну продукцію і викликав би її нестачу в місті. Тому вчений визначив максимальний розмір володіння землею – 500 га. Основою сільського господарства Польщі, на думку вченого, повинні були стати селянські фермерські господарства, а великі землевласники мали виступити в ролі підприємців-організаторів і тільки таким чином змогли б отримувати прибутки. Вчений був переконаний, що право власності повинно спиратися на працю. Загалом поєднання різного типу земельної власності мало би забезпечити потужний аграрний розвиток краю – вважав Ф. Буяк.

Селянин, як основа країни, повинен бути, на думку вченого, заможним і освіченим для ефективного ведення господарства. «Для суспільства, – наголошував Ф. Буяк, – корисніше мати замість одного магната більшу кількість землевласників, бо тоді країна могла би отримати більше високоосвічених осіб загалом, а особливо в аграрній сфері, які б брали участь в політичному та культурному житті, а передовсім, у праці на землі»²³. А тому, володіння розміром у 5–10 га

¹⁸ F. Bujak, *O podziale ziemi i reformie rolnej*, wydanie trzecie rozszerzone, Nakładem Biura Propagandy Wewnętrznej, Warszawa 1920, s. 12–13, F. Bujak, *O podziale ziemi*, op. cit., s. 10.

¹⁹ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 98.

²⁰ F. Bujak, *O naprawie ustroju rolnego w Polsce*, Składy Główne w księgarniach Gebethnera i Wolffa, Warszawa i in. 1919, s. 131.

²¹ F. Bujak, *O podziale ziemi*, op. cit., s. 31.

²² Ibidem, s. 18.

²³ Ibidem, s. 49.

землі не забезпечить можливостей для всебічного розвитку селянина. Хоча, як підкреслив дослідник В. Пулінський, саме до таких цифр схилялася більшість польських економістів міжвоєнної Польщі²⁴. На думку Ф. Буяка, забезпечити поступ в аграрній сфері може володіння кількома десятками гектарів землі. За взірць для нього слугували західноєвропейські селянські господарства розміром у 10–20 га, де використовувалася наймана праця, технічні вдосконалення, а отже, для них характерна і більша продуктивність. Учений проаналізував повоєнні аграрні реформи у Великій Британії, Німеччині, Італії, Іспанії, Румунії, КСХС, Чехословаччині, Угорщині, намагаючись віднайти найкращий досвід для Польщі. Досить високо він оцінив аграрні перетворення у Чехословаччині та КСХС, наголосивши, що у цих країнах, де тривалий час великими землевласниками були іноземці, через особливості політичного розвитку даних теренів, земельні реформи стали «справою національної ваги»²⁵. Вчений був переконаний, що саме національні інтереси повинні лягти в основу аграрної концепції розвитку Польщі.

Перша аграрна реформа в Польській Республіці

10 липня 1919 р. Сейм Польської Республіки схвалив рішення про принципи проведення аграрної реформи²⁶, а через рік, 15 липня, затвердив відповідний закон. Згідно з «Основами земельної реформи» передбачалося щорічно парцелювати 200 тис. га земель державних, занедбаних угідь і господарств землевласників. Але, якщо в центральних воєводствах норма землі, що не підлягала примусовому викупу становила від 60–180 га (набагато менше, ніж пропонував Ф. Буяк), то для східних (Галичини й Пруссії), там «де цього вимагатиме інтерес держави», цифра була піднесена до 400 га. Отже, запропоновані вченим розміри земельних володінь, зокрема максимум у 500 га, не вирізнялися радикалізмом.

Як справедливо відзначав дослідник В. Пулінський, Ф. Буяк не критикував базові принципи державної аграрної реформи²⁷. До того ж, як зауважував сам учений, під липневим 1920 р. законом є його підпис як тодішнього міністра сільського господарства. Хоча й ухвалені положення він характеризував

²⁴ W. Puliński, *Franciszek Bujak jako agrarysta*, op. cit., s. 145.

²⁵ F. Bujak, *O podziale ziemi i reformie rolnej*, op. cit., s. 81. Саме в третьому виданні своєї праці Ф. Буяк вмістив розділ, в якому проаналізував аграрні реформи за кордоном.

²⁶ Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 10 lipca 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej, *Reforma rolna*, Kraków, Warszawa 1939, s. 5.

²⁷ W. Puliński, *Franciszek Bujak jako agrarysta*, op. cit., s. 143.

як надто далекі від його принципових позицій²⁸, вважав, що з часом будуть внесені необхідні зміни та доповнення, щоб уможливити її належне виконання. Він піддав критиці запропоновану урядом процедуру парцеляції²⁹, розкритикувавши схему сплати за поділену землю власникові, яка, на думку вченого, була вкрай мізерною (дві третини від її реальної ціни³⁰): «...власник розпарцельованої землі не отримає 35% вартості, а в кращому випадку може розраховувати на половину з цих відсотків. Комуністи... можуть пишатися: польська аграрна реформа хоча й не є реквізицією у чистій формі без жодної винагороди, але не так далеко від неї відійшла...»³¹.

Намагаючись пом'якшити гостроту аграрного перенаселення в центральних воєводствах Польщі та забезпечити державні інтереси на східних теренах, урядові кола обрали шлях організації польських селянських господарств завдяки масовому цивільному та військовому осадництву. Правовою основою військового осадництва стали два закони від 17 грудня 1920 р.³² Вони, зокрема, передбачали заселення військовими колоністами земель Волинського воєводства і передачу в безоплатне користування до 45 га землі колишнім воїнам, котрі відзначилися в польсько-українській та польсько-радянській війнах. Базуючись на цих законах, в сільській місцевості Західної України насаджувалася мережа господарств польських цивільних та військових осадників; інтереси місцевих мешканців влада ігнорувала³³. Ф. Буяк зазначав, що місцеве польське та українське населення цих теренів через події Першої світової та польсько-української воєн економічно знищене, а тому впродовж тривалого часу не зможе купувати землю, тобто брати участь у парцеляційних акціях. Як наслідок, «буде відкрите поле для польського осадництва з заходу»³⁴. Зважаючи на дати ухвалення законів, вони не могли бути застосовані у Східній Галичині. Але протягом першого періоду колонізації вересня 1919 р. – червня 1920 р. на 69 тис. га землі Східної Галичини було поселено 12 тис. польських родин, або понад 60 тис. осіб з етнографічної Польщі³⁵. Ф. Буяк, проаналізу-

²⁸ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 3–4.

²⁹ У 1919 р. у Станіславові виходив сатирично-політичний журнал «Самохотник», в лютневому номері якого в рубриці «Лексикон» досить точно відображено суть визначення: «Аграрна реформа» – привид трудноздійснений. Самохотник, Ч. 3, Станіславів 10. 02. 1919, с. 11.

³⁰ F. Bujak, *O podziale ziemi i reformie rolnej*, op. cit., s. 96.

³¹ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 57.

³² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1921, t. 1, s. 40–41.

³³ Див.: З. Баран, *До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України*, Вісник Львівського університету, Серія історична, Львів 1998, Вип. 33, с. 146–153.

³⁴ F. Bujak, *Historja osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Ziemskiego, Warszawa 1920, s. 48, 56.

³⁵ Ю. Павликовський, *Земельна справа у Східній Галичині (короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан)*, Львів 1922, с. 15.

вавши економічне становище приєднаних до Польщі територій, попереджав урядові кола про можливі наслідки насильницького проведення реформи³⁶. Учений закликав не переоцінювати можливості держави, застерігаючи також перед непередбачуваними культурними та політичними процесами під впливом яких можуть опинитися польські осадники на східних теренах з огляду на «асиміляційну силу місцевого населення»³⁷. Зрештою вже в 1921 р. Ф. Буяк наголошував, що «закон про аграрну реформу не підходить» до «умов Східної Малопольщі, а його проведення там вважалося б таким, що суперечить міжнародним постановам»³⁸.

Як довела історія реалізації аграрної реформи, хоча й ухвалена Сеймом, викликала хвилю суспільних конфліктів у міжвоєнній Польщі. Уряд змушений був зважати на ці факти: 24 березня 1923 р. Сейм прийняв рішення тимчасово зупинити військове осадництво (додатковим аргументом стала відсутність належної фінансової допомоги, оскільки, на відміну від цивільних колоністів, які купували земельні ділянки за ринковими цінами, військове осадництво забезпечувалося землею за рахунок держави.), 20 червня 1924 р. – закон, що давав право купувати землю у східних воєводствах не тільки полякам.

Закон про земельну реформу 1925 р.

Польські економісти розуміли необхідність внесення змін в аграрне законодавство, й 28 грудня 1925 р. Сейм ухвалив новий закон. Ф. Буяк опублікував документ та свої коментарі до нього, наголосивши, що більшість змінених положень співзвучні з раніше висловленими ним постулатами, зокрема в його праці «Критичні зауваги про нашу земельну реформу» 1921 р.³⁹.

Закон про земельну реформу чітко прописав умови парцеляції земельних угідь як приватних, так і тих, що перебували у власності різних установ чи інституцій, зокрема наголошувалося на необхідності узгодження рішення

³⁶ Fr. Bujak, *Historja osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie*, op. cit., s. 48.

³⁷ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 105. Ще 1908 р. у своєму дослідженні, присвяченому Галичині, вчений наголошував на особливостях розвитку її східної та західної частин. Порівнюючи ситуацію з долею англійців в Ірландії, німців на чеських землях та в перспективі у Верхній Сілезії, Ф. Буяк передбачав невтішне майбутнє для поляків у Східній Галичині за умов насильницьких дій з боку урядових кіл (Див.: F. Bujak, *Galicja*, tom I, Nakładem księgarni H. Altenberga, Lwów, Księgarnia pod firmą E. Wende i Spółka, Warszawa 1908, s. 94).

³⁸ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 29.

³⁹ Ibidem, s. 107.

з останніми⁴⁰. Річна квота парцеляції визначалася у 200 тис. га; за умов її невиконання уряд мав право застосовувати примусове відчуження⁴¹. Закон передбачав добровільне відчуження і парцеляцію великих земельних угідь понад 180 га, а на східних теренах – 300 га. Ф. Буяк свого часу наголошував на збереженні права вибору власником тих частин угідь, які він бажав залишити за собою у разі примусової парцеляції⁴², і така норма знайшла відображення у новому законі⁴³. Також у документі усунуто неточності щодо процедури викупу державою лісів, водних артерій тощо⁴⁴.

Змінилася і цінова політика: відшкодування за відчужені угіддя відбувалося за ринковими цінами⁴⁵. Даний закон чітко окреслив систему іпотеки та кредитів, пов'язаних з парцеляцією⁴⁶, на чому теж наполягав Ф. Буяк⁴⁷. Закон окреслив категорії осіб, котрі мали право на розпарцельовану землю, поставивши на перше місце критерій професійної кваліфікації та вилучивши з переліку покараних за злочини, на що раніше вказував учений⁴⁸. Закон підняв верхню межу для новостворених господарств до 20 га на східних територіях, а в Поморському воєводстві та гірських теренах – до 36 га, що також співпадало з декларованими ідеями економіста⁴⁹.

Хоча внесені зміни були співзвучні з постулатами висловленими вченим, Ф. Буяк наголошував, що не переоцінює свій вплив, розуміючи, що пройшло достатньо часу для усвідомлення вад попереднього закону та необхідності їх виправлення⁵⁰. Він і надалі застерігав, що реалізувати задеклароване буде складно, позаяк для успішного завершення справи необхідні нові закони та розпорядження багатьох міністерств. Тому Ф. Буяк назвав грудневий 1925 р. закон «овочем незрілим, якого не можна споживати»⁵¹. Зокрема, наголосив, що сума виділена державою для підтримки парцеляції надто мізерна й становить

⁴⁰ Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 roku z przedmową D-ra Franciszka Bujaka, prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów, Nakładca "Światosław", Spółdzielnia wydawnicza we Lwowie 1926, art. 10, s. 33–34, art. 38, s. 57–58.

⁴¹ Ibidem, art. 11, s. 34.

⁴² F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 65.

⁴³ Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 roku, op. cit., art. 16, s. 37.

⁴⁴ Ibidem, art. 4, s. 27.

⁴⁵ Ibidem, art. 30–43, s. 51–60.

⁴⁶ Ibidem, art. 72–75, s. 83–86.

⁴⁷ F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 65–71.

⁴⁸ Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 roku, op. cit., art. 52, s. 68; F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 86–87.

⁴⁹ Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 roku, op. cit., art. 50, s. 66–67; F. Bujak, *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, op. cit., s. 72.

⁵⁰ Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 roku, op. cit., s. 8.

⁵¹ Ibidem, s. 16.

1/20, або в кращому випадку, 1/10 від необхідної⁵². До вад закону Ф. Буяк відніс⁵³ дозволи на роздроблення утворених господарств після сплати кредиту⁵⁴ і на утворення нових карликових господарств⁵⁵. Економіст вважав, що така державна політика приведе до того, що на практиці величина господарств не буде перевищувати 5–10 га. Він виклав свої пропозиції стосовно нових уточнень до законодавства, серед яких пропонував що два роки переглядати вартість нерухомості для визначення величини податку, встановити терміни для початку активного використання придбаних сільськогосподарських угідь, чіткіше прописати умови надання допомоги та пільгових кредитів осадникам і т. п.⁵⁶

Статистика свідчить, що передбачення вченого збулися: за період 1919–1936 рр. розparcelьовано 2 422 500 га на яких створено 137 800 нових селянських господарств, однак у середньому їх обсяг становив 9,5 га⁵⁷. Отже, кількісно переважали малі господарства до 5 га⁵⁸ та середні від 5 до 10 га. Загалом у господарствах до 10 га проживало 82,6% населення⁵⁹.

Складовою економічної політики Польщі залишалася політика осадництва. Хоча загал польського суспільства виступав за посилену колонізацію українських земель, звучали й критичні зауваги. Колишній дворазовий прем'єр Польщі В. Грабський підкреслював, що колонізаційна акція на східних теренах Польської держави є безрезультатною, насамперед через «перенаселеність цієї частини краю»; по-друге, тому, що прибулий колонізаційний елемент переважно бідний, а отже, невдоволений і непевний свого становища в майбутньому через вороже ставлення місцевого населення. Цей елемент потребуватиме постійної допомоги від уряду, але останній не зможе її надавати. Тому при першій нагоді, на що вказувала практика, польські колоністи продадуть придбану землю місцевому селянинові. Крім того, як відзначав В. Грабський, невдоволення і українських і польських селян може загрожувати «полівінням» мас, зваживши на сусідство з СРСР. Публікації в часописах «Kurjer Warszawski», «Czas» також свідчили про розуміння частиною польського політикуму всієї небезпеки від

⁵² Ibidem, s. 18.

⁵³ Ibidem, s. 19.

⁵⁴ Ibidem, art. 54, s. 70.

⁵⁵ Ibidem, art. 50, s. 67.

⁵⁶ Ibidem, art. 50, s. 13–15.

⁵⁷ M. Walther, *La Pologne économique*, „L'information géographique” 1939, Vol. 4, № 2, p. 32.

⁵⁸ Один із осадників згадував, як у 1925 р. дочекався парцеляції та «ті морги мав порозкидані, 6 моргів у чотирьох місцях», а через два роки під час чергового поділу отримав 4,5 га з річною виплатою у майже 700 злотих (*Z pamiętnika osadnika z parcelacji rządowej w powiecie łomżyńskim, województwie białostockim*, 1933, listopad 27, w: *Więś polska w latach wielkiego kryzysu 1929–1935, Materiały i dokumenty*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył J. Ciepielewski, Książka i Wiedza, Warszawa 1965, s. 176).

⁵⁹ *Więś Polska w latach wielkiego kryzysu 1929–1935, Materiały i dokumenty*, op. cit., s. 10.

реалізації такої програми. «Czas» зазначав, що витіснення українського населення за допомогою колонізаційної акції є неможливим, а спроба в цьому напрямі спровокує протидію у нього, через що умови життя поляків–осадників стануть нестерпними, а їх колонії рано чи пізно перейдуть до українських власників. Часопис національних демократів «Kurjer Warszawski» підкреслював, що «колонізація на українських землях є дуже і дуже небезпечним експериментом, що загрожує і буде загрозовувати оборонній силі держави»⁶⁰.

Підсумок

Оцінюючи аграрну політику Польщі міжвоєнного часу, Ф. Буяк відзначав її спрямування на розвиток товарно-грошових відносин і реформування економічного ладу загалом. Проте реформа не розв'язувала земельної проблеми: в роки після її реалізації велика земельна власність зменшилася лише на 16%, а селянська зросла на 13%⁶¹. Надмірне роздроблення земель, на думку вченого, не сприяло піднесенню загальної продуктивності сільськогосподарського виробництва: він був переконаний у більшій ефективності великих селянських господарств на зразок тих, що існували в країнах Західної Європи.

Позитивні зміни внаслідок реалізації реформи мало торкнулися, зокрема східних воєводств Польщі. Урядова політика на цих теренах, що проявилася у проведенні осадницької колонізації, не вирішила проблеми аграрного перенаселення на власне польських територіях, не створила міцної опори польській владі у Західній Україні, а спричинила тут загострення міжнаціональних відносин, на чому наголошував свого часу Ф. Буяк. Найінтенсивнішим періодом колонізації були 1920–1923 рр., коли гіперінфляція та допомога уряду дозволила за безцінь придбати земельні ділянки. Навпаки, на 1926–1930 рр., коли ринкові ціни на землю стрімко зросли і зменшився приплив польських переселенців, припадає майже половина усієї частки українських покупців землі, які прагнули за будь-яку ціну придбати землю, не зупиняючись перед кабальними умовами лихварів і кооперативних банків.

⁶⁰ З. Баран, *До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України*, с. 150, 152.

⁶¹ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі*, Від найдавніших часів до наших днів, Львів: Львівський національний університет, 2002, с. 467.

AGRARIAN POLICY OF THE POLISH GOVERNMENT IN THE ESTIMATION OF FRANCISZEK BUJAK

Abstract

In 1920 and 1925 in Poland, two laws were passed to solve the agrarian problem. The founder of the scientific school for the study of economic history, F. Bujak, outlined his vision of the problem, which was closely linked to the economic development of the country and the raising of the educational, cultural and political level of the peasantry. The adherent of the concept of agrarianism, the ideology of solidarity, the scientist opposed the revolutionary solution of the land issue, insisting on the legal basis for reform in the interests of the people and the state, and not individual political forces. He opposed the free requisitions of land (criticized the government scheme for payment for parceled land in the law of 1920), as well as its free transfer to the peasants. F. Bujak did not see an opportunity to grant the land to all those who wished and expressed his opposition to the excessive fragmentation of land. F. Bujak considered peasant farms in the size of 10–20 ha as the basis of agriculture in Poland, which is more profitable from an economic point of view. Warning that the settlement policy in the eastern territories could cause confrontation and, in general, contradict international regulations. Positively evaluating the new law of 1925 in the direction of eliminating the defects of the previous one (reimbursements were to be made at market prices, clearly defined categories of individuals who were eligible for land, the upper limit for newly-created farms, etc.), the scientist saw another inaccuracies and suggested ways to eliminate them. In general, the reform did not solve the land problem, and the settlement policy, which was the basis of the agrarian reform, only caused an aggravation of interethnic relations on the eastern territories.

Keywords: agrarian reform, F. Bujak, Poland, settlement policy

Література

1. Баран З., *До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України*, Вісник Львівського університету, Серія історична, Львів 1998, Вип. 33, с. 146–153.
2. Зашкільняк Л., Крикун М., *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет, 2002.
3. Павликовський Ю., *Земельна справа у Східній Галичині (короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан)*, Львів 1922.
4. Самохотник, Ч. 3, Станіславів 10.02.1919.

5. Юрейко П., *Львівська наукова школа суспільно-економічної історії (1921–1939 рр.)*, Вісник Львівського університету, Серія історична, Львів 2019, Спецвипуск, с. 461–477.
6. Bujak F., *Galicya*, tom I, Nakładem księgarni H. Altenberga, Lwów, Księgarnia pod firmą E. Wende i Spółka, Warszawa 1908.
7. Bujak F., *Historja osadnictwa ziem polskich w krótkim zarysie*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Ziemskiego, Warszawa 1920.
8. Bujak F., *O naprawie ustroju rolnego w Polsce*, Składy Główne w księgarniach Gebethnera i Wolffa, Warszawa i in. 1919.
9. Bujak F., *O podziale ziemi*, wydanie drugie, Nakładem redakcji „Piasta”, Kraków 1918.
10. Bujak F., *O podziale ziemi i reformie rolnej*, wydanie trzecie rozszerzone, Nakładem Biura Propagandy Wewnętrznej, Warszawa 1920.
11. Bujak F., *Uwagi krytyczne o naszej reformie rolnej*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa i in. 1921.
12. Bujak F., *Wybór pism*, tom I, *Nauka, społeczeństwo, historia*. Przedmowa, rozprawa Franciszek Bujak – o nowy kształt historii, życiorys naukowy i bibliografia prac Franciszka Bujaka, H. Madurowicz-Urbańska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
13. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, t. 1, Warszawa 1921.
14. Madurowicz-Urbańska H., *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, w: F. Bujak, *Wybór pism*, tom I, *Nauka, społeczeństwo, historia*. Przedmowa, rozprawa Franciszek Bujak – o nowy kształt historii, życiorys naukowy i bibliografia prac Franciszka Bujaka, H. Madurowicz-Urbańska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, s. 7–178.
15. *Mały Rocznik Statystyczny*, GUS, Warszawa 1939.
16. *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 3, 1931–1939, zebrali i opracowali J. Borkowski i J. Kowal, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1966.
17. *Program Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast*, w: *Programy partii i stronnictw politycznych w Polsce w latach 1918–1939*, wybór i opracowanie E. Orlof, A. Pasternak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1993.
18. Puliński W., *Franciszek Bujak jako agrarysta*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2001, t. 3, s. 141–150.
19. Rutkowski J., *Les centres d'études d'histoire économique en Pologne*, Annales 1932, № 13, p. 59–64.
20. Uchwała Sejmu Ustawodawczego z dnia 10 lipca 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej, *Reforma rolna*, Kraków, Warszawa 1939.
21. Ustawa o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28-go grudnia 1925 roku z przedmową D-ra Franciszka Bujaka, prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów, Nakładca „Światosław”, Spółdzielnia Wydawnicza we Lwowie 1926.

22. Walawender A., *Biblijografia prac profesora dr. Franciszka Bujaka*, w: *Studja z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*, red. F. Bujak, J. Rutkowski, Lwów 1931, s. I–XXXVIII.
23. Walther M., *La Pologne économique*, „L'information géographique” 1939, Vol. 4, № 2, p. 31–35.
24. *Wieś polska w latach wielkiego kryzysu 1929–1935, Materiały i dokumenty*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył J. Ciepiewski, Książka i Wiedza, Warszawa 1965.